

E kiadványsorozat előző, sorrendben második kötetében rövid áttekintést adtunk a nyelvföldrajz történetéről, eredményeiről; a nyelvatlaszokban alkalmazott ábrázolási technikákról; a nyelvföldrajz és a számítógépes nyelvészet kapcsolatáról; a többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás saját kutatásunkban való szerepéről, továbbá az ilyen irányú vizsgálatok jövőbeli lehetőségeiről is (vö. P. Lakatos–T. Károlyi–Iglai 2010). A 2009-ben indult OTKA K 76239 számú pályázat keretében végzett munkánk befejezéséhez közeledve ebben a tanulmányban azt szeretnénk összefoglalni, hogy a már informatizált korpusz feldolgozása – az eredeti munkatervben szereplő térképlapokon kívül – milyen térképlaptípusok kidolgozását tette szükségessé.

Az 1990-es évektől kezdődően, a dimenzionális szemléleten alapuló szociodialektológiai jellegű változásvizsgálattal azt kutattuk, hogy a korábban egymással szoros kommunikációs kapcsolatban lévő településpárokon Trianon óta milyen jellegű nyelvi változások következtek be az államhatár két oldalán hasonló geopolitikai, de eltérő nyelvpolitikai körülmények között. Legfontosabb célkitűzéseink az országhatár nyelvi elkülönítő szerepének mennyiségi mutatókkal való bemutatása, a különböző nyelvi szituációkban élő, más-más beszélőközösségekhez tartozó, azonos szociokulturális státuszú csoportok nyelvhasználati mutatóinak összevetése és a nyelvi változások szinkrón dinamizmusának érzékeltetése.

Az újabb nyelvföldrajzi munkákban elsősorban a szinkroniában jelentkező nyelvi variabilitás ténye és – a munkánkat is alapvetően meghatározó – dimenzionális szemlélet térhódítása hozta meg azt a módszertani–ábrázolástechnikai igényt, hogy a kutatók megoldást keressenek a variációk és az egyes dimenziók, illetve viszonyok térképes ábrázolására. Kidolgoztunk tehát egy olyan – Magyarországon eddig még nem alkalmazott – ábrázolási technikát, amely alkalmas arra, hogy a nyelvi adatokat a tér, idő és társadalmi dimenziók metszéspontjában elhelyezve kartográfiailag mutassa be a nyelvi változások szinkrón dinamizmusát. Térképlapjaink technikailag statikus, nem georeferált térképlapok, a fent jelzett pályázat keretében létrehozott informatizált adatbázis százalékos adatai alapján készültek a Corel Draw (vektorgrafikus) rajzolóprogrammal. Ábrázolási technikánkban az

¹ OTKA K 76239 sz. pályázat támogatásával.

egyres variánsok társadalmi eloszlását ún. szemléltető, azon túl mellérendeléses módszerrel jelenítjük meg. Az egyes nyelvi változókhoz tartozó változatok használati gyakoriságot is feltüntető jelek (a kör különböző színű, sátrózású, kitöltésű változatai) mellett két oszlopban (nemzedék és iskolai végzettség szerinti megoszlás) a téglalapok területeit a meghatározott színekkel arányosan kitöltve jelezzük a változók társadalmi disztribúcióját. (Az általunk alkalmazott új ábrázolási módszerről részletesebben lásd: T. KÁROLYI–P. LAKATOS 2006: 83–95; P. LAKATOS–T. KÁROLYI 2007: 300–308.)

Az első atlaszok óta két fő eljárási módszer figyelhető meg: a gyűjtött anyagot térképezhetjük ún. adatbeíró (vagyis nem szemléltető) módszerrel és szemléltető módszerrel. Az előbbi esetén a gyűjtött anyagot közvetlenül a megfelelő kutatópontok mellett rögzítik (pl. a magyar nagyatlasz jelölése), míg utóbbi technikával megfelelő jelmagyarázat kíséretében szimbólumokat jelenítenek meg a térképeken (pl. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának jelölése) (vö. Kiss szerk. 2001: 105–106). Mint már fentebb is utaltunk rá, a nyelvöldrajzi szemlélet térhódításával együtt járt az ábrázolási technikák árnyalása, pontosítása. A továbbiakban tekintsük át, hogy a korábbi adatbeíró vagy szemléltető módszerekhez képest milyen hozadéka, újdonsága van az általunk kidolgozott módszernek! Kezdetől fogva eredeti célkitűzéseink közé tartozott a vizsgált területen található kisebb nyelvjárési egységek feltérképezése, azaz a nyelvjárési jelenséghatárok, az ún. izoglosszák meghatározása. Szerettünk volna azonban túllépni a hagyományos nyelvjáráskutatás azon módszerén, hogy „a nyelvészek izoglosszákat határoztak meg, ezzel azonban eltakarták az egyes területeken belüli változatosságot” (Kontra 2004: 93). A korábbi izoglosszahatár-megállapításokhoz képest eljárásunk legfontosabb célja és egyben újdonsága is a függő és független (nyelvi és társadalmi) változók kapcsolatának, viszonyának ábrázolása, a köztük lévő korreláció érzékeltetése. A társadalmi változók térképlapra vetítésével láthatóvá válhat a nyelvi változók társadalmi disztribúciója, hordozóival együtt megragadható a nyelvi mozgás, jelezhető a változás iránya a társadalmi tényezők kiváltotta azonosságaival és különbségeivel együtt. Ábrázolni tudjuk a nyelvhasználatot jellemző dinamizmust. A „hagyományos” módszerekhez képest a szociodialektológiai-dimenzionális szempontok bevonásával pontosabban megrajzolható a vizsgált jelenségek izoglosszája, de a leglényegesebb, hogy láthatóvá válik az izoglosszán belüli tagolódás, mozgás, és előre vetítődhet az izoglossza várható módosulása is. Már az eddig elkészült térképlapjaink is azt bizonyítják, hogy a dimenzionális ábrázolási módszer olyan összefüggések felismerését is lehetővé teszi, melyek a hagyományos nyelvöldrajzi ábrázolással rejtve maradnak.

Ábrázolási alapelveink kidolgozásakor fontos volt, hogy a nyelvi változó fogalmát és ismérveit Labov, a magyar nyelvtudományban pedig Lanstyák István, Szabó Mihály Gizella (1997) és Kontra Miklós (2003) értelmezésében használjuk. A nyelvi változó tehát a nyelv heterogenitását igazoló variabilis egység, nyelvileg többféleképpen valósulhat meg. Változatai, variánsai azonos funkciójúak és jelentésűek, szociolingvisztikai szempontból azonban ritkán egyenrangúak, „inkább a formális–informális, szuperstandard–standard–szubstandard, standard–nyelvjárási/vagy területi kötöttség nélküli–területi kötöttségű), közhasználatú–rétegnyelvi stb. kontinuumok különböző pontjain helyezkednek el” (Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 16). Ebben az értelmezésben tehát fontos az egyes változatok egymáshoz viszonyított helyzete (pl. a standard változattól való távolsága), rendszerszerűsége, használati gyakorisága, ill. gyakorisági eltérései, ezek nyelven belüli és kívüli tényezőkkel való összefüggése. A különböző „nyelvi egységek olyan változók, amelyeknek a kombinációs lehetőségeit nemcsak a velük együtt előforduló nyelvi elemek korlátozzák, hanem a velük együtt előforduló társas és társadalmi körülmények is” (Kontra 2003: 21). Az általunk vizsgált korpuszra is igaz az, hogy a nyelvi variabilitást (a különböző nyelven kívüli okok mellett) eltérő természetű nyelvi okok magyarázzák, mindezt pedig az ábrázolásban követett alapelvekben is igyekeztünk tükröztetni. Egyik fő kutatási célunkkal összhangban az inherens (a belső rendszerszerűségéből adódó) nyelvi variabilitás természete szerint a vizsgált nyelvi változók két fő típusát különböztetjük meg, ezek egyben ábrázolástechnikai szempontból a térképlapok két fő típusát is adják (vö. 1. ábra):

A) Dialektális-standard kontinuum szempontjából **releváns** változók (vö. a *kukorica* 1., 2. sz. térképlapjai)

B) Dialektális-standard kontinuum szempontjából **nem releváns** változók (vö. *eszem/eszek* térképlapja: 3., 4. sz. térképlap)

A dialektális-standard kontinuum szempontjából releváns változókhoz tartozó változatok egyértelműen a dialektális–standard kontinuum pontjaiként értelmezhetők. Ami a változatok térképlapokon megjelenített sorrendjét illeti, kutatási célkitűzésünkkel összhangban az első helye(ke)n a dialektális változat(ok) áll(nak). Ebben is elszakadunk azoktól a térképészeti eljárásokban használt módszerektől, amelyek gyakoriság szempontjából rendezték, illetve rangsorolták a térképre vitt jeleket vagy adatokat. Ennek oka egyrészt az, hogy a szinkrón változásokat (ahol lehetséges) az alapnyelvjáráshoz, a

nyelvjárási mélyréteghez viszonyítjuk, másrészt ezzel is tükröztetjük, hogy a kontrasztív elemzés ellenére nem a standardista, előíró szemléletet valljuk.

A B-típus felvételét az indokolja, hogy több változó esetében olyan változatokat adatoltunk, amelyek megítélésében – eltérő okból kifolyólag – nem vállalkozhattunk a dialektális-standard minősítésre, ill. nincs standard pólus. A variabilitás ezekben az esetekben nem a dialektális-standard kontinuumon való elhelyezkedésből, elmozdulásból adódik, hanem például nyelvtörténeti okokkal, variabilitást eredményező nyelvtörténeti tendenciákkal magyarázható (pl. egyes tőtípusok esetében). Összefügghet a morfológiai és lexikológiai jelenségek nyelvi rendszerbeli sajátosságaival, eltérő variabilitási lehetőségeivel is. [Vö.: „A szókészletti elemek esetében a változó és a változó példányok fogalma gyakorlati szempontból egybeesik” (az egyedi változóról vö. még Lanstyák–Szabómihály 1997: 18).] Korpuszunk alapján az említett okokat árnyalva több eset is felvázolható, ezeket szintén figyelembe kellett vennünk a térképlapra vetítéskor.

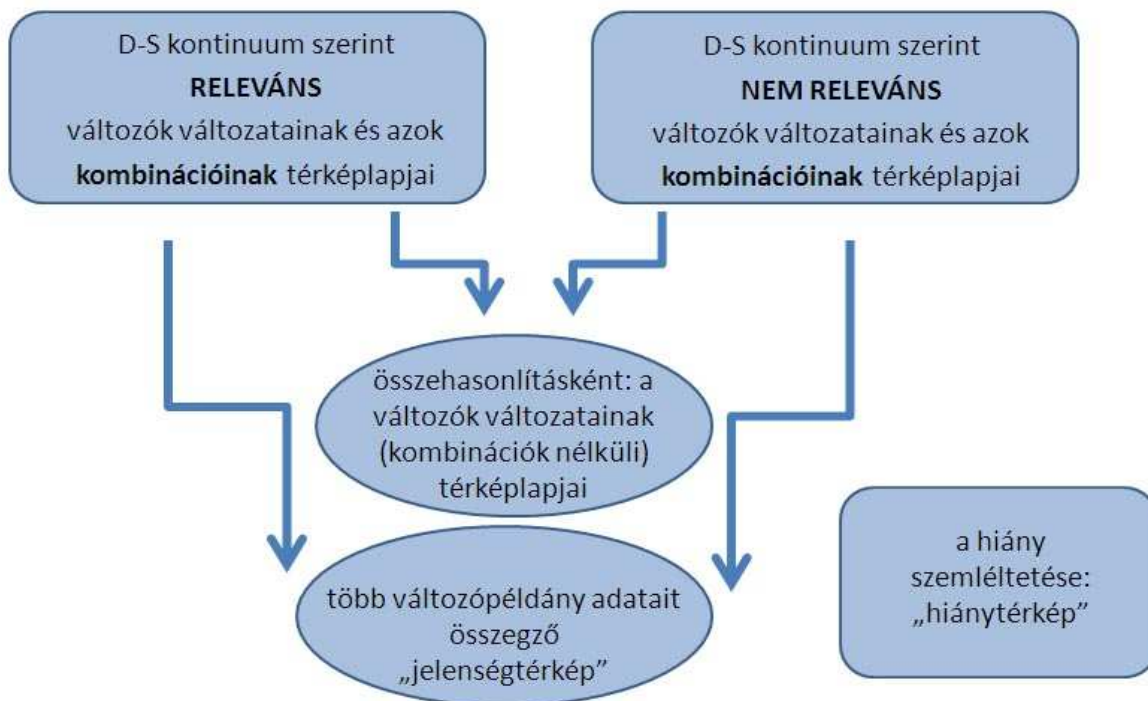
- a) Nyelvtörténeti-nyelvjárás-történeti adatok tanúsága szerint a variánsok, illetve a variánsok egymás mellett élése az egész magyar nyelvterületet jellemzik nem dönthető el, hogy a változatok közül valamelyik minősülhet-e dialektálisnak [pl. egyes tőtípusok esetében (*erdője-erdeje*: vö. nagyatlasz 991. sz. térképlap).
- b) Nyelvtörténeti-nyelvjárás-történeti szempontból ugyan esetleg igazolható valamely változat adott területhez kötöttsége, de ez a területhez köthető variabilitás nem adott dialektális-standard szembenállást (pl. *sárt-sarat*: vö. nagyatlasz 81. sz. térképlap).
- c) Sajátos, külön kezelendő csoportot alkotnak azok a változók, amelyeknek van ún. kodifikált pólusa, de az élőnyelvi vizsgálatok tapasztalata, a kapcsolódó újabb szakirodalom tanúsága szerint a szinkroniában ez a rendszer felbomlóban van. A tényleges nyelvhasználat már nem igazolja a kodifikált változatot. Ezekben az esetekben nem vállalkoztunk a minősítésre, csupán a korpuszunk adta nyelvhasználati variabilitás tárjuk fel (pl. ikes ragozás, kijelentő mód, E/1. személy: *eszek-eszem*; vö. 4. térképlap).

A korpuszban külön csoportot alkotnak azok a változók, lexémák (l.valódi tájszók pl. *babájka*), amelyeknek nincs köznyelvi megfelelője, vagy magának a denotátumnak ismerete lokális kötöttségű, tehát a denotátum nincs meg a köznyelvben (pl. *abora*). (A szókészlet hiány problémájáról vö. még Hegedüs Attila 2005: 100–107). Ezek a változók más típusú térképlapok szerkesztését tették szükségessé (5., 6. térképlap).

Szólnunk kell a korpuszunkban előforduló ún. kettős vagy többes adatokról. Már a gyűjtőmunkák során is tapasztaltuk, hogy az indirekt kérdőíves módszer során az adatközlőktől sok esetben egyszerre több adatot kapunk. A variáns-/lexémakombinációkat kezdettől fogva az átmenetiség, a változási folyamat egyik jellemzőjeként értékeltük (vö. még Hegedűs Attila 2005: 67). „A nyelvjárási mozgás nemcsak a köznyelvi behatolást illeti, hanem az új, köztes formák kialakulását is. Ezek a formák az egyes nemzedékek nyelvhasználatában mintegy közvetítenek a nyelvjárási múlt és a jelen köznyelvi változata között” (vö. Hegedűs 2005: 46). A már a kutatómunkánk legelején érzékelhető változó nyelvállapot, az ún. szinkrón dinamizmus, majd adataink, illetve az adatok értékelésének tanulságai, szükségessé tették, hogy térképlapjainkon ezt az állapotot is ábrázoljuk, érzékeltesük. Felismertük, hogy az adatközlők egy-egy hívómondatra megadott többes adatai, az ún. variánskombinációk számbavétele nélkül nem lehet a valós nyelvi állapotot feltárni, ezért már a térképek előkészítési szakaszában eldöntöttük, hogy a variánskombinációkat, a kettős, hármas adatokat minden esetben ábrázoljuk. Ennek következtében a szinkrón dinamizmus ábrázolási technikánkban több szinten is megragadható: a társadalmi disztribúció megjelenítésén túl a nyelvi változók változatainak, ill. ezek egymás mellett éléséből adódó együtt használatának (variánskombinációjának) szintjén is.

Ennek az elvnek megfelelően csak néhány, a legnagyobb változást sejtető jelenségek esetében – és elsősorban összehasonlításuként – készítettünk olyan térképlapokat is, amelyeken az egyes változók változatait kombinációkban való előfordulásuk nélkül jelöljük. Ezek közel állnak a hagyományosabb, szemléltető módszerű eljárással készült térképlapokhoz; a fenti módon nyert adatokból izoglosszahatárok meghúzhatók, a szinkrón dinamizmus is érzékeltethető, hiszen a szemléltető ábrázolási technikáknak megfelelően a nyelvi változókhoz/változatokhoz ezeken a térképlapokon is hozzárendeljük a társadalmi változókat. Úgy gondoljuk azonban, hogy éppen ezen térképlapok és a variánskombinációkat is feltüntető térképlapok összehasonlító elemzéséből adódó különbségek igazolhatják ábrázolási technikánk létjogosultságát, azt, hogy a variánskombinációkat is feltüntető térképlapok – látszólagos bonyolultságuk ellenére is – mennyivel több és újabb adalékot adnak a valós nyelvhasználat megragadásához, a változás lehetséges irányának érzékeltetéséhez, mint a kombinációk nélküli ábrázolási mód. A különböző ábrázolási technika adta nyelvállapot-, nyelviváltozás-elemzési lehetőségek bemutatását jelen tanulmányunkban a *kukorica* 1. és 2. térképlapjával és a térképlapok elemzésével bizonyítjuk.

Összefoglalva a fentieket a szinkrón dinamizmust érzékeltető térképlapok alábbi típusait különböztetjük meg:

A dolgozat második részében a különböző típusú térképlapok közül mutatunk be és elemzünk néhányat.

A KUKORICA TÉRKPLAPJAI (1., 2. sz. térképlapok)

A *kukorica* az A) típusú változók kategóriájába tartozik, hiszen változatai a dialektális-standard kontinuum mentén helyezhetők el. A lexémakombinációk nélküli (1. sz.) térképlap és a lexémakombinációkat is feltüntető (2. sz.) térképlap összehasonlításával érzékeltethető ábrázolási technikánk valós nyelvhasználatot tükröző jellege, de a kétféle ábrázolási mód különböző „hozadéka” is.

Az 1. sz. térképlap jól mutatja a vizsgált lexéma variánsainak [*málé, tengeri (törökbúza), kukorica*] izoglosszáját és a variánsok egymás mellett élését. A magyarországi standardnak tekinthető *kukorica* minden településen megjelenik variánsként, de előfordulási aránya a határon túl lényegesen kisebb, bár a magyarországi településeken sem haladja meg az 50%-ot (ugyanakkor minden életkorú és iskolai végzettségű adatközlőtől kaptunk rá adatot). A román

eredetű *málé* **Tiszabecs–Tiszaújlak, Rozsály–Kispeleske, Csengersima–Szamosdara** területéhez köthető. Előfordulási aránya a romániai **Kispeleskén** és **Szamosdarán** a legnagyobb, a szomszédos magyarországi településeken is megjelenik, de az eltérő arány mutatja az országhatár elkülönítő szerepét is (pl. **Csengersima** 33,33% – **Szamosdara** 63,64%). A *málé* az izoglosszán belül a magyarországi és a határon túli településeken is a nyelvhasználati norma része, a függő és független változó korrelációját figyelembe véve használata általában összefügg az életkorral és az iskolai végzettséggel. Ugyanakkor a *málé* izoglosszáján belül a szintén dialektális *tengeri* megterheltsége sem elhanyagolható, elsősorban a magyarországi területeken (**Tiszabecs, Rozsály, Csengersima**) aránya megegyezik a *málé* arányával. A jelenség magyarázata lehet egyrészt az, hogy a *tengeri* a *máléhoz* viszonyítva kevésbé nyelvjárásiaknak érzett változatnak tekinthető, tehát használatában is bizonyos változási folyamat ragadható meg; másrészt – mivel e dialektális változat előfordulási aránya az idősebbek és az alacsony végzettségűek nyelvhasználatát jellemzi – számolnunk kell az elmúlt évtizedekben a falvakban működő termelőszövetkezetek, mezőgazdasági szervezetek nyelvhasználatot módosító, kiegyenlítő szerepével.

A *tengeri* izoglosszája is jól elkülöníthető (határon innen és túli párok esetében is: **Lónya–Bótrágy, Barabás – Mezőkaszony, Bátorliget – Börvely**). Az országhatár nyelvhasználatot befolyásoló szerepét, a fáziskésés tényét támasztja alá a megterheltségi arányokon kívül (vö. pl. Lónya 51,61% – Bótrágy 85%) az életkor és az iskolai végzettség szerinti különbség is (pl. **Mezőkaszony, Bótrágy** adatai). Az 1. sz. térkép (amely tehát a variánskombinációkat nem tüntette föl) a fáziskésés érzékelhetősége mellett azt mutatja, hogy – ha ezt a térképlapot összevetjük a *kukoricáról* készült korábbi térképlapokkal (pl. Balassa 1960; Páll 1987) – az izoglosszák nem változtak.

A 2. sz. térképlap a fentiekén kívül jól érzékelteti az izoglosszán belüli átmenetiséget, a különböző variánsok sajátos kombinációkban való együttélését is. Jellemző, hogy a legtöbb lexémakombináció a magyarországi területeken figyelhető meg: **Csengersima, Rozsály, Tiszabecs** → a határon innen tehát a mozgás, az állapotváltozás lényegesen nagyobb, mint a határon túl. Fontos különbség lesz az is, hogy míg a magyarországi területeken a dialektális változatok arányát jelentősen csökkentik a lexémakombinációk, a nyelvjárási variánsok inkább kombinációkban jelennek meg (pl. **Rozsály** esetében), addig a határon túl – az archaikusabb nyelvállapot igazolásaként – inkább a magyarországi standardnak tekinthető változat jelenik meg kombinációkban. A 2. sz. térképlapon jelzett kettős adatok az 1. sz.

térképlap standard variánsainak előfordulási arányát csökkentik (vö. **Börvely–Bótrágy** adatait a két térképlapon). A térképlap egyéb szembetűnő jellegzetességeket is feltár az egyes települések nyelvhasználatából: pl. **Lónya**: a dialektális és standard variánsok is főleg a kombinációkban jelentkeznek, sőt hármass adataink is vannak. Adatolható a vizsgált régióra nem is jellemző – valószínűleg egyéb kontaktushatást mutató – *törökbúza* is. **Barabás** nyelvhasználatában sajátos kiegyenlítődési folyamatot érzékelhetünk. Az 1. sz. térképlappal összehasonlítva ezt a térképlapot láthatóvá válik, hogy a standard és a dialektális változatok közel azonosnak látszó aránya csak a kettős adatok „kiegyenlítődésével” jön létre. Már a legidősebbek nyelvhasználatát is a variánsok egymás mellett élése jellemzi. A dialektális változat elsősorban az alacsony végzettségűekhez, a standard pedig már a középiskolai végzettségűekhez köthető. A legérdekesebbnek talán **Rozsály** és **Csengersima** adatai tűnnek: az izoglosszák „felbomlása” érzékelhető. Rozsály adatközlőinek a nyelvhasználatában a két dialektális változat a *málé* (3,12%) és a *tengeri* (9,38%) önmagában való előfordulása minimálisra csökkent, a változaskombinációkat is feltüntetve a település nyelvhasználatában már a standard variáns kerül az első helyre (*kukorica*: 28,12%). Ez a térkép igazolja azt is, hogy a határon túli nyelvhasználat mindenképpen archaikusabb abban, hogy a nyelvjárást jellemző legrégebbi lexémaváltozatot adja meg az adatközlők nagy többsége iskolai végzettségre és életkorra való tekintet nélkül.

AZ ENNÉM/ENNÉK ÉS AZ ESZEM/ESZEK TÉRKÉPLAPJA (3., 4. sz. térképlapok)

Az ikes ragozás vizsgált paradigmatajainak változatait a B) típusba soroltuk, vagyis a dialektális-standard kontinuum szempontjából nem releváns csoportba. Az ikes ragozást eredeti funkciójának visszaszorulása, elvesztése miatt „sajátos bomlási”, ugyanakkor az iktelen ragozással való kiegyenlítődési folyamat jellemzi már a XVII. század óta. A nyelvtörténeti/nyelvjárás-történeti adatok és a szociolingvisztikai felmérések tanúsága szerint több paradigmata – azokon a területeken is, ahol megvolt az ikes ragozás – már archaikussá vált, helyére az iktelen változat került. (A kérdés elméleti háttéréről, kutatási eredményeiről vö. pl. Temesi 1969: 3–20; Jakab 1971: 270–81; Horváth–Reményi 1990: 9–19; G. Varga 1990: 179–180; P. Lakatos–T. Károlyi 1993: 103–114; uők: 2002: 95–102; Lanstyák–Szabómihály 1997: 35–41; Tolcsvai 1998: 45, 47–48; Kontra 2003: 105–125; É. Kiss 2004: 53–57; Hegedűs 2011: 171–178.) A fenti megállapítás igaz a feltételes módú egyes szám első személyű ikes személyragra is; az *-m* (én *enném*) elavulóvá/választékossá vált, Kontra Miklós felmérése azt mutatja, hogy adatközlőinek csak 15% ítélte helyesnek (vö. Kontra 2003: 116–

119). Az ikes *-m* kiszorulását, a ma már standardnak tekinthető *-k* státuszát erősítette a magyar igeragozást jellemző határozott és határozatlan tárgyól való meghatározottság hatása, ennek következtében az eredeti ikes ragozás feltételes mód egyes szám első személyében is kialakuló megosztottság: az én *enném* (valamit) helyett az én *ennék* (valamit) és az én *enném* (a kiflit) különbsége.

A feltételes módú egyes szám első személyű ikes *-m* személyrag hiánya jellemzi vizsgált területünket is. Így az *enném/ennék* térképlapját (3. sz. térképlap) csak összehasonlítási alapot adva és a 4. sz. térképen ábrázolt kijelentő módú egyes szám első személyű ikes személyrag státuszát érzékeltetve adjuk közre, hiszen a korábbi empirikus kutatások szerint erre a paradigmatagra igaz, hogy „szociolingvisztikailag jól diszkriminál” (Horváth–Reményi 1990: 13). G. Varga Györgyi 1990-es tanulmányában az *eszem*-et presztízsváltozatnak, az *eszek*-et „még stigmatizált” változatnak tekinti hangsúlyozva, hogy nem tartaná szerencsésnek az egyes szám első személyű kijelentő módú személyragváltozatok kivételével a paradigma többi elemének presztízsz- és stigmatizált változat szerinti megkülönböztetését (vö.: G. Varga 1990: 180). Térképlapra is vetített adataink azt mutatják, hogy napjainkban már a kijelentő módú egyes szám első személyű variánsok sem helyezhetők el egyértelműen a presztízsváltozat–stigmatizált változat, mintahogyan a dialektális–standard kontinuumok különböző pontjai mentén sem. A 4. sz. térkép az ikes *-m* (*eszem*) és az iktelen *-k* (*eszek*) egymás mellett éléséről tanúskodik. Az átmenetiséget is jelenthető kettős adatok száma kevés, **Börvelyben** egyértelműen az értelmiség nyelvhasználatát jellemzi. Az *eszek* stigmatizált volta ellen szólhat, hogy a legtöbb kutatóponton minden életkorú és iskolai végzettségű adatközlő nyelvhasználatában előfordul (a fiataloknál növekvő arányban!). Ugyanakkor bizonyos presztízserőket még mutat az, hogy leginkább az iskolai végzettség tűnhet nyelvhasználatot befolyásoló tényezőnek (vö. **Bátorliget**, **Csengersima**, **Tiszaújlak**: a legmagasabb végzettségűek mindegyike az *eszem* változatot adja meg; **Lónyán**, **Bótrágyban**, **Barabáson**, **Mezőkaszonyban**, **Rozsályban**, **Börvelyben** a *-k* személyrag az alacsony iskolai végzettségűek nyelvhasználatában ragadható meg.) (Vö.: „Az iskola már csak a kijelentő módú ikes ragozás megtanítására törekszik, s az tartja is magát a művelt köznyelvben.” É. Kiss 2004: 54; vö. még Tolcsvai 1998: 45; Kontra 2003: 105–117.) Tolcsvai Nagy Gáborral egyetértve megállapíthatjuk, hogy a térképlapokon ábrázolt morfológiai változók változatai „reprezentálhatnak szociális kötöttséget, főképp szocioregionális eredethez kapcsolódva, ezáltal fenntartva a nyelvközösségen belüli beszélőközösségek eltér nyelvi normáit” (Tolcsvai 1998: 47–48). Az ikes-iktelen ragozás közötti kiegyenlítődési folyamat egész nyelvterületen

tapasztalható voltát mutatja ugyanakkor az, hogy az országhatárnak nincs számottevő szerepe a *-m/-k* változó gyakoriságában.

AZ ABORA TÉRKÉPLAPJAI (5., 6. sz. térképlapok)

Az *abora* térképlapja az ún. hiánytérképek közé sorolható, hiszen a vizsgált lexéma a települések és az adatközlők egy részénél már ún. „szókészleti hiányként” (vö. Hegedűs Attila 2005: 100–107) jelentkezett. Jelen esetben a szókészleti hiány összefügg a denotátumnak, az *aborának* mint sajátos szénatároló gazdasági épületnek a vizsgált településeken való meglétével, illetőleg hiányával. Ahogy tanulmányunk bevezetőjében említettük, ezen lexémák térképlapjait – az eredeti alapelveket is megtartva – más módszerrel kellett szerkeszteniük, hiszen a hiány arányát és a hiányhoz köthető társadalmi disztribúciót is érzékeltetni szerettük volna. A szókészleti hiányt is okozó lexémákhoz két térképlapot készítettünk. Az első csak a lexéma ismeretének és nem ismeretének arányát (a térképlapon: hiány/tényleges elemszám) mutatja, figyelembe veszi a független változók szerinti megoszlást is. A térképlapon tehát a megterheltségi arányokat jelölő, keretbe foglalt köröktől balra lévő kör egésze a várható elemszámot jelöli (= 100%). (Megjegyezzük, hogy ennél a típusnál a várható elemszám megegyezik az adatközlők számával.) A kör pirossal jelölt körcíkke a hiány, feketével jelölt része pedig a ténylegesen megadott adat arányát mutatja. A mellérendelt, keretbe foglalt körökben a lexémát ismerők és nem ismerők szociokulturális jellemzőit is jelezzük (az életkort és az iskolai végzettséget a szokásos színekkel jelölve). Nézzük meg ebből a szempontból pl. **Tiszaújlak** és **Szamosdara** adatait! Tiszaújlakon majdnem 100%-os a lexéma ismerete, minimális a hiány, ugyanakkor látható a mellérendelt körök adataiból, hogy a fiatal adatközlőknek csak a fele adta meg az *abora* lexémát. Szamosdarán jelentős a szókészleti hiány, a lexéma ismerete szociokulturális tényezők függvénye: a kevés számú adatközlő a legidősebbek és a középiskolai végzettségűek köréből kerül ki.

Az *abora* fenti módon szerkesztett térképlapja (5. sz. térkép) jól mutatja a lexéma izoglosszáját. A kárpátaljai **Bótrágy** és **Mezőkaszony** településeken 100%-os az ismerete, minden iskolai végzettségű és életkorú adatközlő nyelvhasználati normájának része. Az izoglossza határa **Csengersima–Szamosdara** vonalán húzható meg. **Bátorligetből**, **Börvelyből** már egyetlen adat sincs, teljes a szókészleti hiány, ismeretlen az *abora* mint építmény. Az izoglossza kirajzolódása mellett a térképlap tükrözi az országhatár nyelvhasználatot befolyásoló szerepét is (vö. **Lónya–Bótrágy**, **Barabás–Mezőkaszony**,

Rozsály–Kispeleske adatai). (**Tiszabecs–Tiszaújlak** településekről viszont egymáshoz lényegesen közelebb álló adatokat kaptunk.) Térképlapunk igazolja, hogy a lexéma ismerete nem sokat változott a Paládi–Kovács Attila által készített, a '60-as évek közepéről származó néprajzi térképhez viszonyítva.

Az 5. sz. térképlap tehát csak a lexéma (ill. a denotátum) vizsgált településeken való meglétéről, illetve hiányáról tanúskodik. A 6. sz. térképlapon az adatszolgáltatók, vagyis a lexémát ismerők szociokulturális adatait, a vizsgált független változókat rendeljük a nyelvi változó változataihoz. Az adatok hitelességének érdekében a hiány/tényleges elemszám arányának körábráját településenként ezeken a térképlapokon is feltüntetjük a variánsok társadalmi disztribúcióját bemutató jelek mellett. A térképlap mutatja az *abora* alakváltozatainak területi megoszlását: **Tiszabecs – Tiszaújlak: abora; Csengersima – Szamosdara, Rozsály – Kispeleske: zabora**. A kettős adatok pedig elsősorban: **Lónya – Bótrágy, Barabás – Mezőkaszony** településekről adatolhatók. A térképlap azt mutatja, hogy a lexéma használatában mind az életkor, mind az iskolai végzettség nyelvhasználatot befolyásoló tényező: az *aborát* ismerők legnagyobb köre az idősebb és alacsonyabb végzettségű adatközlők közül kerül ki (vö. pl.: **Csengersima, Bótrágy, Tiszabecs**). Ugyanakkor (Csengersima kivételével) minden vizsgált rétegbe tartozó adatközlőtől kaptunk adatot, a lexéma tehát – ahol megvan – a település nyelvhasználati normájába tartozik.

SZAKIRODALOM

- Balassa Iván 1960. A magyar *kukorica*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hegedűs Attila 2011. A magyar igeragozás kialakulásának történetéhez. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia*. Szent István Társulat. Budapest–Piliscsaba. 171–178.
- Horváth Vera–Reményi Andrea Ágnes 1990. Az ikes ragozásról. In: Balogh Lajos és Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes, 3. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 9–19.
- T. Károlyi Margit–P. Lakatos Ilona 2006. A többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás lehetőségei a hármas határ menti korpuszban. *Magyar Nyelvjárások* 83–95.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar Dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 105–106.
- Kontra Miklós (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kontra Miklós 2004. Lesley Milroy–Matthew Gordon: Sociolinguistics: Method and Interpretation című könyvének ismertetése. *Magyar Nyelv*. 91–99.
- P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit 2007. Társadalmiság a területiségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. MNyTK. 228. szám. Budapest. 300–308.
- P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit–Iglai Edit 2010. Nyelvföldrajz: honnan hová? In: P. Lakatos–Pethő (szerk.): *Elméletek és módszerek II*. Bessenyei Könyvkiadó. Nyíregyháza. 37–56.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony. 35–41.
- Paládi Kovács Attila 1969. Az abara. Egy szénatároló építmény a magyar parasztok gazdálkodásában. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Népikultúra – népi társadalom*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 79–101.
- Páll István 1987. Történeti adatok a kukorica nevének és tárolóépítményeinek északkelet-magyarországi elterjedéséhez. In: Balázs Géza–Voigt Vilmos (szerk.): *Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére*. Arator Kiadó. Budapest. 75–85.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések 144. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest. 45–48.

G. Varga Györgyi 1990. Presztízsváltozat, stigmatizált változat. In: Balogh Lajos és Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes, 3. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 178–181.